
Maiatzeko ura! Hizkuntza berreskurapenaren artasoroa lantzen

A L A N R . K I N G

Pipil herriarentzat, begirune osoz

Sarrera

Pejki ne shupan! Pejki wetzi ne at! Muchi ne jaral yawi mulini wan ne tal yawia shushuknajkisa. Ne takwalmet yawita kipiati itakwal, yawit mutaliat tumawak wan te yawit kiseliat mayan. Yajika ne tushupan yaja techtakwalia muchi tay tinemit ijpak ne tal. (Genaro Ramírez, *Naja Ni Genaro*, IRIN, 2004)

(Hasia da euri-aroa! Ura erortzen hasia da! Landaretza guztia ernatuz, lurra orlegituz joanen da. Abereek beren bazka izango dute, gizenak jarriko dira eta ez dute goserik jasango. Honela elikatzen gaitu gure euri-aroak lurraren gainean gauden guztiok.)

Pipilek urteroko ziklo klimatikoan bi aro nagusi baidarik ez dute ezagutzen. Sei hilabete luzez, hemengo udazkenean hasi eta Aste Santura arte, ez du euri tantarik ere egiten; hilez hil giroa berotuz joaten da; lurra labe bihurtzen da; mundua idortuz doa. Aro honen nawaterazko ize-na *tunalku* da, hots: 'eguzkialdia'. Gero, maiatzean, lehen

-
- ▶ **Alan R. King** hizkuntzalaria eta euskaltzain urgazlea da. Britainiarra da, baina aspalditik Euskal Herrian bizi da.

euri-jasak hasten dira; sei hilabetez egunero-egunero blaitzen da lurra; giroa pixkanaka freskatuz eta goxotuz doa, izadia ernatzen da eta lurreko biztanle guztiak elika daitezke. *Shupan* aroa da: 'orlegialdia'.

Nawat-a edo *nawatera* Ertamerikako indigenek dituzten dozenaka hizkuntzetako bat da, El Salvadorko pipil izeneko herriarena alegia. Hogeigarren mendearen hasierara arte, bizitasunik ez zitzaion falta izan, baina estatuko agintariek bultzatutako genozidio politikaren eta bertako gizarte ladinoaren axolagabekeriaren ondorioz, laster desager liteke. Oraintsu arte oso gutxi egin zen hizkuntzaren galera prozesua geldiarazteko.

Euskal Herritik El Salvadorra iristean 2002 urtean, *nawateran* aldeko herri mugimendu baten bila abiatu nintzen baina horrelakorik ez zegoela egiaztatu nuen. Interes akademiko zein politikoengatik teorikoki arduraturik omen zebiltzanen artean ere, aspaldi ez zen hatz bat mugitu benetan hizkuntzari bizirik irauten laguntzeko. Hizkuntzekiko neure ezaguerak eta esperientzia *nawateraren* zerbitzura jarazteko gogoaz azaldu nuenean, berriz, hiriburuko unibertsitateetako batek proiektu bat proposatu zidan.

Eskoletarako *nawaterazko* testuliburu sail bat idaztea izan zen Don Bosco Unibertsitateko Jorge Lemus irakaslearen proposamena. Ados jarri baino lehen, ekimen hori eskola-proiektu bati lotuta egotea eta proiektu horretan irakasleen hautaketa eta prestaketa ere aurreikusita egotea derri gogozko baldintzak zirela planteatu nuen. Bestalde, proiektua talde batean burutzearen, eta talde horretan pibilek beraiek ahalik eta parterik handiena hartzearen alde azaldu nintzen, parte-hartzaileoi horretarako behar zen prestakuntza eskainiz. Azkenik, ekimen hau gizartean oinarituriko berreskurapen prozesu zabalago baten barnean kontestualizatu behar zela, prozesu hori pipilen eskuetan egongo zela, eta inongo erakunderik berreskurapen prozesuaren jabe izango ez zela puntualizatu nuen. Gauza batean behintzat bat gentozen: lanari ahalik eta lasterren ekitearen komenigarritasunean, alegia. Proiektua onartu egin zen, Concultura izeneko gobernu estatalaren azpisailak ere proiektuaren partaide izateko gogoaz adierazi zuelarik.

2003ko urtarrilean martxan jarri zenetik (bertako ikasturtearen hasiera baita) duela gutxi arte, proiektu horren ardura osoa niri egokitu zitzaidan. Hasieratik bertatik, hamaika oztopo gainditu behar izan ziren: infraegitura eta aurrekonturik eza, erakundeen interes izugarri eskasa hitzetatik ekintzetara iragateko oreanean, jarrera eta eragozpen burokratikoak eta berekoiak nonahi, eta hasieran lanabes nagusiztat neukan ordenagailu portatilaren lapurketa, batzuk aipatzearren.

Hala ere, aurrerapauso galantak egiten hasi ginen. Lehen urtearen amaierarako, lantalde bat funtzionatzen ari zen, lehen ikasle-liburua idatzita zegoen, udalerrri pipiletako zenbait piloto-eskola nawatera proiektuan sartuta zeuden, eta irakasleentzako lehen prestaketa ikastaroa burutu zen, emaitza onekin. Hurrengo urtean, proiektuaren egoitza eskualde pipilean bertan finkaturik, proiektuko eskoletako 300 ikasle (Lehen Hezkuntzako bigarren mailakoak, zortzi urteko haurrak alegia) nawatera ikasten hasi ziren; proiektuaren garapena eta liburuen idazketa aurrera zihoazen; proiektuaren lantaldea hazi eta indartu egin zen; eta irakasle berri eta arituentzako bigarren prestaketa ikastaroa burutu genuen.

Hala eta guztiz, hasierako oztopoak leundu beharrean, gero eta baldintza gogoragoak ezarri zitzaizkion proiektuari. Unibertsitateak eta Conculturak bakoitzak bere alde-tik (eta askotan elkarri mokoka zebiltzalarik) publikoki lorpen hauek eurenak egiten zituzten bitartean, proiektuari agindutako fondoak eta bestelako laguntzak ez zitzaizkigun sekula iritsi. Beraz, bertako prentsa ofizialistak bestelakorik aldarrikatu arren, erakundeon axolagabekeria zela medio egiazko protagonismoa proiektuko lantaldeagana eta beronen inguruan sortuz zihoan mugimendu nawatza-learen eskuetara igaro zen. Beharbada euren kontrolpetik ihesi zihoala konturaturik eta gertakizunei aitzinatu nahiz; negozio biribil baten tarta-zatia handitzeko gogoagatik; edota errebantxa bilatuz, edo dena delakoagatik, 2004ko azken egunetan unibertsitatearen eskutik hurrengo kolpe latza hartu zuen proiektuak: nire lan-kontratua 2005erako berritu ez, eta proiektutik kanporatu ninduen.

Zorionez, hori ez da historia guztia. Hain zuzen ere, 2003ko irailean zenbait nawatzalek IRIN izeneko elkartearen sortzea erabaki genuen, hizkuntzaren berreskurapenerako ekimen guztiei laguntzeko asmoz. IRINen inguruan bultzatu diren hainbat jarduerari esker, gero eta lagun gehiago ontzat ematen ari dira berreskurapenaren aldeko bide berriak urratzeko apustu hau.

Lurralde hartan nonahi ibili naizela, bai pipilen bai gainerako jende apal eta zintzoen artean, harrera bikaina izan dut. Izatekotan, kritika bakarrak *goitik* heldu dira eta horiek ere, egia esan, ez ziren larregi kezkatzeko modukoak. Don Bosco Unibertsitateko pasiloetan, kasu, *inurritxo* gaitzizena ezarri omen zidaten zenbaitek, etengabe lanean aritzearen erruagatik, antza. Onartzen dut bertako akademikoen tradizioan langile porrokatua izatea portaera anomalo eta antisozialtzat hartzen dela, baina zor den errespetu osoarekin, galdetu behar dut ea beraien «ezaugarri kultural» horrek orain arte herriarentzat nolako ondorioak ekarri dituen, eta zenbat hizkuntza uste duten berreskuratut direla *inurritxorik* gabe.

Beste batean Lemus jaunak, erreminari gehiago eutsi ezin, *supeman* izan nahia aurpegiratu zidan, nonbait oztopoen aurrean amorerik ez ematearen eta ezina egiteko tema agertzearen bekatu barkaezinengatik. Hala bada, zorionez ez naiz bekatari bakarra, erru hauek ez baitira neureak bakarrik izan, azken denboran elkarrekin jo eta ke nawatearren alde lanean jardun dugun guztiona baizik! Hain zuzen, hizkuntza baten berreskurapen mugimendu eraginkor baten formularen faltatu ezin diren ezinbesteko ezaugarri bi hauexek lirateke: iraunkortasuna («inurritxo» izatea) eta militantzia ausarta («superman» izan nahi izatea).

Toki gehienetan, aldiz, behin eta berriro eskertu didate, eta behin baino gehiagotan harridura adierazi, beren «gauzen» alde egindako ahaleginengatik. Esker oneko hitzak, materialki hain txiroa den herri batean, mesede baten ordainez espero eta eska daitezkeen txanpon bakarrik izanik, gehien hunkitu nauena, bota dizkiguten lore guztietatik, geure lana *agua de mayo* delakoa deitzea izan da. Bertakoentzat maiatzeko urak inplikatzeko duena go-

goratuz, *Aspalditik geunden honen zain* da adierazi duten mezua, beraz.

Haizeak bueltan Euskal Herrira ekarri nau 2005 urtean, arretaz egindako planak aldatzera beharturik. Nagoen lekutik nawateraren kausa aldarrikatzen eta sustatzen jarraituko dudala agindu dut, Ertamerikan dauden adiskideekin lankidetzan estuan. Doña Paulak esan zidanez joan den urtarrean, elkarrekin *Genesis*a nawateraratzeko saio bateko atsedendian azken berri txar hau komentatu genuenean: «Taja titatukatuk; an tiawit tikitat tay kineki ne Tiut ma muchiwa» (Erein duzu zuk; orain ikusiko dugu Jainkoak zer nahi duen gertatzea).

Ondoko lerroetan azalduko den esperientzia irakurle-go euskaldunarentzat bereziki ulergarria eta hunkigarria izango delakoan nago. Interesa duen irakurlea bere buruari galdetzera gonbidatzen dut ea azken mende erdi honetan euskarak eta euskaldunek ezagutu duten hizkuntza berreskurapenaren aldeko ahalegin eta mugimenduaren esperientziatik ez ote den eredu edo paradigma bat orokortzen ahal ahizpa-herri batzuen onura eta probetxurako. Baietz erantzuten badugu, zein da besteentzat balio lezakeen eredu hori? Xehetasun espezifikoak baztertuta, alegia, zer litzateke balio orokorra lukeen irakaske-ta? Baldin eta herri hau bere praxian horrelako paradigma batez jabetu ahal izan bada, hala izanik, mundu honetako herri txikiek edo txikituek jasan behar izan duten izugarrizko ezarpen kultural, linguistiko eta bestelakoa ikusita, elkartasun gogoak ez ote gaitu bultzatzen herri horiei ere beren bidea aurkitzen laguntzera? Testuinguru honetan, bada, artikulu hau eztabaidagai gisa eskaini nahi nuke.

El Salvador, pipilak eta nawatera

Nunan itekiw muchi pal ne kal, wan nuteku itekiw tik ne kojtan. Tesu welit katka tawawasuat nan amataketzat. Yajika naja maya niwelituya nitaketza Nawat. (Genaro Ramírez, *Naja Ni Genaro*, IRIN, 2004)

(Nire amak etxeko lan guztia egiten zuen, eta nire aitak mendian egiten zuen lan. Ez zekiten ez idazten ez irakurtzen. Horregatik nik nawatera besterik ez nekien hitz egiten.)

Berrogeita hiru talde indigena desberdin bizi omen dira Ertamerikan gaur egun. Eskualde osoko hogeita hamar milioi biztanleetatik, sei milioi indigenak omen dira. Mapa etnolinguistiko konplexu horren iparraldeko aldean, *maya* edo maiatar herriak bereziki aipatzekoak dira, Guatemalan zehar eta Mexikoren hegoaldeko muturrean maiatar familiako dozenaka hizkuntza mintzatzen baitira, haietako batzuk ehundaka mila hitzun dituztelarik. Guatemalako *k'ich'e* hizkuntzak, adibidez, euskarak baino hitzun gehiago omen ditu. Maiatar herrion arbasoek antzin-denboretan eraikitako zibilizazio aurreratuaren eta arkitektura monumentalaren berria munduan zehar zabalduta dago.

Berrikiago, Mexikoren hegoaldeko partean, *azteka* izeneko inperio sonatua sortu zen. Bere kulturarekin batera, azteka inperioak *nahuatl* hizkuntza hedatu zuen inguruetako bazter guztietara. Hizkuntza hau ez da maiatarra, iparralderantz zabaltzen den yutonahua familiakoa baizik.

Askoren iritziz aipatutako eskualdeak bere inguruekin batera —Hego Mexiko, Guatemala eta aldameneko bazterrak barne, beraz— *Mesoamerika* izeneko gune kultural eta linguistiko berezia osatzen du. Horren mapan El Salvador hegoekialdeko mugaren gainean kokatzen da.

Pazifikoko kostaldeko lurralde tropikala da El Salvador. Ertamerikako estaturik txikiena da: Euskal Herriaren tamainakoa, berdea, sumendi ugariz josia. Biztanleriaren %90 mestizoa da (bertako eta europar odolekoa, nahasirik), gehienengan ezaugarri fisiko indigenak aise sumatzen direlarik; gainerako kopurua «gutiengo zuriaren eta indigena etnikoen artean banatzen dela» diote estatistikek. Arestion gertatutako gerra zibil odoltsu baten ondorio humano, material eta moral latzak oraindik ez dira ezabatu. Gerra amaitu zenetik El Salvadorko gobernuak ARENA alderdi eskuindarraren eskuetan jarraitzen du. Biztanleriaren %90 txirotasun larrian bizi da, indigenak direlarik guztietatik behartsuenak.

Pipil herriaren jatorriaren xehetasunak eztabaidatuak dira. Inperio aztekaren garaiaren hasiera baino zenbait mende lehenago haren arbasoek, Hego Mexikotik abiatuz, hegoalderanzko bide luzea hartu omen zuten, lurralde

maiatarak zeharkatuz eta han-hemenka Ertamerikan barrena leku desberdinetan koloniak sortuz. Aztekek ez izan arren (horretan kronologia historikoa eta argudio linguistikoak bat datoz eta), pipilen hizkuntza eta azteken *nahuatl* delakoa hurbileko ahaideak dira, hizkuntzaren izena leku-ko delarik.

El Salvadortik at, guneez pipilak desagertu ziren aspaldi. El Salvador bezala ezagutzen dugun lurraldearen men-debaldean eta erdialdean, ordea, espainolak iritsi orduko pipilek bertako herririk zabalduena osatzen zuten. El Salvadorko beste herri indigenen hizkuntzak oro galdu dira, Lempa ibaiatz bestaldeko *lenca* eta *cacaopera* hizkuntzek hogeigarren mendera arte bizirik iraun arren. Dagoeneko nawatera ere desagertzeko arrisku larrian dago.

Nawateraren egoera

1932ko urtarrilean hasitako zenbait gatazkatan hildako indigenen kopurua hamar milatik hogeita hamar milara bitartekoa izan omen zen. Haietako asko akabatu zituzten nawateraz mintzatzeagatik bakarrik, edo beren janzkera tradizionalagatik. Heriotza-arriskua zekarren, hortaz, indigena izatearen inolako marka agerian eramateak. Nawatera debekatuta zegoen; bakarrik espainolez hitz egin zitekeen. Emakume askok ez zekiten gaztelaniaz; gartzelan zituzten etxeko gizonezkoek janaria ekartzean isiltasuna gordetzen zuten. Indigena izate hutsagatik hiltzeko beldurra zuen jendeak. Gaurdaino irauten dute 1932ko sarraskiaren ondorioek. Heldu asko garai hartako gertaerei buruz mintzatzeko beldurrez daude. Nawateraz mintzatzeagatik errepresalien beldur dira. Zenbaiti ez zaie gustatzen 'zuriekin' inolako harremanik edukitzea. (Monica Ward, *A template for CALL programs for endangered languages*, 2001)

Gaur egun nawatera oso gutxi hitz egiten da. Pipil gehienek, akaso banako hitz edo esaldi batzuk ezagutu arren, ez bide dute gaitasun osorik hizkuntzan. Hizkuntzak oro har funtzio guztiak galdu dituela dirudi. Azken urteotan hizkuntza ez zaie gizaldi berriei transmititu. Ez dago nawateraz mintzatzeko dakien haurrik gaur egun; ulertzen dakienik ere badagoen ez dakit ziur.

Hain zuzen ere, izugarri zaila da esatea zenbat hitzun dituen nawaterak. Maizen aipatu izan den zenbakia berehuneko da, baina xifra hori aspaldi emandakoa da, eta batzuk dagoeneko gutxiago gelditzen direlakoan daude. Haatik, herri indigenaren historia, esperientzia latza eta pentsamoldea kontuan harturik, egindako inkesta guztiez mesfidatzeko zenbait arrazoi daude; beraz, aipatzen diren zenbaki guztiak balio eskasekotzat dauzkat.

Dena den, nawaterak azken mendean jaitsiera katastrofiko bat jasan duela ezin da ukatu. Adibidez, 1932an sekulako sarraski hori gertatzean, nawatera Izalco bailarako biztanleriaren gehiengoaren hizkuntza omen zen. Gaur egun, Izalcoko udalerrri osoan, nawateraz dakien agure bakar baten berri jaso dugu, eta berak dioenez hizkuntza erdi galtuta dauka ez edukitzeagatik azken urteotan norekin hitzik egin.

Tristea bada ere, biziki gutxi egin da egoera horri aurre egiteko. Orain dela hamabost urte, El Salvadorko gobernua nawateraren «biziberritzapen» proiektu bat bultzatu zuen, liburuxka bat argitaratuz (Comisión Nacional de Rescate del Idioma Náhuat, *Ma timumachtika nauata-ketsalis*, San Salvador, 1992). Zoritxarrez horrekin lortu ziren emaitzak hutsalak izan ziren proiektuaren seriotasun faltagatik; gainera, hasi eta gero bertan behera utzi zuen gobernuak eta oraintsu arte bera ez da gehiago kezkatu. Erakunde indigena bat (*Asociación Coordinadora de Comunidades Indígenas de El Salvador* edo ACCIES) azken urteotan urrats txiki batzuk egiten saiatu da, baina zenbait arazoirengatik, oinarritzko ezagupen metodologikorik eza-gatik adibidez, eskasak gelditu dira.

Nawateraren berreskurapen prozesu bat suspertzeko ahaleginak azaldu aurretik, hizkuntzari berari begiradaxo bat botako diogu.

Nawateraren ezaugarri batzuk

Nahuatl mexikarrez:

Nanziuan, ihkuak nimikiz
motlekuilpan xinechtoka,

Pipilen nawateraz:

Nunan, kwak nimiki
itech mutiw shinechtuka,

iuan ihkuak tiaz titlaxkalchiuaz
 ompa nopampa xichoka;
 iuan tlakah mitztlahtlaniz:
 «ziuapilli, tleka tichoka?
 san ueliui xinankiliz:
 «xoxohtik in kuauitl,
 iuan popoka!»
 (Uetlakatekuhtzintli
 Nezahualkoyotl)

(Ama, hiltzen naizenean
 zure sutondoan lurpera nazazu,
 eta taloak egitera zoazenean
 han nigatik negar egin ezazu;
 eta inork galde dagizularik:
 «emakume, zergatik negarrez?»
 esan ahalko diozu:
 «berdea dago egurra,
 eta ke handia ateratzen du!»)

wan kwak tiu-titamalchiwa
 ka né nupanpa shichuka;
 wan su aka metztajtani:
 «siwapil, taika tichuka?»
 tiu-tiweli tikilwia:
 «shushuknaj nemi ne kwawit,
 wan wey pukti kishtia!»
 (itzulpena nahuatl-etik: ARK)

Nawaterak lau berezko bokal ditu: *a*, *e*, *i*, *u* (azken hau *nahuatl* klasikoaren *o* bokalari dagokio). Silaba ba-koitza ezin da kontsonante bat baino gehiagorekin ez ha-si ez amaitu (*tz*, *ch* [tx] eta *kw* fonema banatzat hartuz). *K* letra batzuetan [k], batzuetan [g] gisa ahoskatzen da. *J*-k iparraldeko euskararen *h* bezalako soinua du. Azentua az-kenaurreko silabetan dago normalean: *núnan*, *shinechtú-ka*... *Ia*, *ua*, *eu*, *ai*... bezalako bokal sekuentzia guztiak bi silaba bezala kontatuko dira: *kishtía* ‘ateratzen du’, *tayúa* ‘gaua’, *téuk* ‘oraindik ez’, *taíka* ‘zergatik’, etab. Ahoskeran, bokalerdi bat tartekatu ohi da hiatoak deseginez (zenbait euskalkitan gertatzen den modura): ‘*kishtíya*’, ‘*tayüwa*’, ‘*teyuk*’, ‘*tayika*’...; ez dugu gomendatzen bokalerdi epente-tiko horiek idazterik.

Gehienetan izenezko plurala erreduplikazio bitartez markatzen da, *j* tartekatuz (adib. *kwawit* ‘zuhaitza, egurra’; *kwa-j-kwawit* ‘zuhaitzak’); baina batzuetan atzizki bidez (*takwal-met* ‘abereak’, *nu-kunpa-wan* ‘nire adiskideak’). Di-minutiboak sor daitezke *-tzin* (edo *-chin*) erantsiz (adib. *nan-tzin* ‘amatxo, andere’, *tutu-chin* ‘txoritxo’). Nawateran ez dago kasu-markarik (Ne *tutut* kita ne *kwawit* ‘Txoriak zuhaitza ikusten du’); preposizioak bai ordea (*tik* ne *kojtan*

‘oihanean’, *pal ne kal* ‘etxearen, etxeko, etxerako, etxea-
rentzat’, *ijpak ne tal* ‘lurraren gainean’, *ishpan muish* ‘zure
begiaren aurrean’).

Izenek aurrizki posesiboak har ditzakete (adib. *nu-nan*,
mu-nan, *i-nan*, *tu-nan*... ‘nire, zure, haren, gure... ama’).
Izen batzuek —ahaidetasun terminoak eta gorputzaren
atalak adierazten dituztenek barne— derrigorrez hartzen
dituzte aurrizkiok: *nan ‘ama’ eta *ten ‘aho’, inongo pose-
siborik gabe, ez dira zuzenak nawatera onean. Zenbait ize-
nen atzizkia aldatu egiten da posesiboa hartzean (adib. *ti-t*
‘sua’, *nu-ti-w* ‘nire sua’).

Eskualdeko gramatika tradizioan, izen askoren forma
ez-posesiboan agertzen den *-t* horri ‘atzizki absolutu’ dei-
tu ohi zaio (*nahuatl* hizkuntzako baliokidea *-tl* da). Hain
zuzen ere, hizkuntza hauetako jatorriko milaka hitz ent-
zuten dira Ertamerikan eta Mexikon, herri arruntak era-
biltzen duen gaztelanian. Mailegu-hitz horietan, atzizki
absolutuaren aztarna ‘-te’ bezala aurkitzen dugu: *elote* ‘ar-
toa’ (nahuatlez: *elotl*; nawateraz: *elut*), *amate* ‘papera egite-
ko erabiltzen zen landare bat’ (naw. *amat*), *chilate* ‘edari
bat’ (naw. *chil-at* ‘ur gorria’), *chikote* ‘zomorroa’ (naw. *shi-*
kut) eta abar. Hitz horietako batzuk munduan zehar hedatu
dira: adib. *tomate*, *aguacate*, *chocolate*, *coyote*... (nawate-
raz: *tumat*, *awakat*, *chukulat*, *kuyut*...).

Nawaterazko aditzek subjektu-aurrizkiak hartzen di-
tuzte (*ni-miki*, *ti-miki*, *miki*... ‘hiltzen naiz, zara, da...’, *shi-*
miki ‘hil zaitez(en)’). Aditz iragankorrek objektu-aurriz-
kiak hartzen dituzte (*nech-tuka*, *metz-tuka*, *ki-tuka* ‘lurpe-
ratzen nau, zaitu, du’; *ni-metz-tuka* ‘lurperatzen zaitut’,
shi-nech-tuka ‘lurpera nazazu’, *ti-k-tuka-k* ‘[bera] lurperatu
zenuen’). Beste bi aurrizki azken hauek ordezkari ditzake-
te: *ta-* objektua «ezabatuta» dagoela adierazteko erabiltzen
da (adib. *ta-tuka* ‘[zeozer] lurperatzen du’, ‘lurperatzen da-
bil’, ‘ereiten du’); eta *mu-*, eragilea ezabatu dela adierazte-
ko (*mu-tuka* ‘lurperatzen edo ereiten da’).

Aditzaren denborak eta moduak atzizki bitartez sei-
nalatzen dira: *nimiki* ‘hiltzen naiz’, *nimiki-k* ‘hil nintzen’,
nimik-tuk ‘hil naiz’, *nimiki-s* ‘hilko naiz’, *nimiki-skia* ‘hil-
ko nintzateke’, eta abar.

Determinatzaileak eta zenbatzaileak izenaren aurrean kokatzen dira (*ne tit 'su-a', ini tit 'su hau', se tit 'su bat', ume tit 'bi su', miak tit 'su asko'*). Euskararen antzera, numero-komunztadura ez da beharrezkoa izen sintagmaren barruan, plurala behin markatzea aski delarik (*kwajkwawit 'zuhaitzak', baina ume kwawit 'bi zuhaitz'*).

Kopula aditzik (*izan*) ez dago nawateran: *Ini se tamal* 'Hau talo bat [da]'. Hala eta guztiz ere, hegoaldeko euskararen *egon*-ek dituen zentzuetan, eta gaztelaniaren *estar*-en eraginagatik dirudenez, gaur egun *nemi* aditza (jatorriz 'bizi izan' adierazten zuena) erabiltzen da: *Ne kwawit nemi shushuknaj* 'Egurra berdea dago', *Ninemi nikan* (edo *nin*) 'Hemen nago'.

Aditz bat beste baten menpe dagoenean, menpeko aditza orainaldian jartzen da subjektu-aurrizki komunak e rrepikatuz, adibidez: *n i-welituya ni-taketza Nawat* 'ahal-nuen hitz-egiten-dut nawatera', 'nawateraz hitz egiten ahal nuen' alegia.

Nawatera eskolaratzeko proiektu baten gorabeherak

Shikita ne tultik tunal! Yejyek tunal, tunal!
 Kanka tiwitz, tunal, wan tay tikitztuk ka né?
 Ka né nikitztuk tejtechan, ka né nikitztuk kajkal,
 tejtepet wan kwajkwawit wan miak yektzin tajtal.
 Ka né tik ne tejtechan muchi ne kujkunet
 tekitit, mawiltiat wan tajtaketzat Nawat.
 Yek tunal, tultik tunal! Shikalaki tik nutechan!
 Shiktawilu ne nuyulu wan ne inyulu nukunpawan!
 (Alan R. King, *Ne Nawat, Tutaketzalis 1*, 2004)
(Begira eguzki horia! Egun on, eguzkia!
Nondik zatoz, eguzki, eta zer ikusi duzu han?
Ikusi ditut herriak, ikusi ditut etxeak,
mendiak eta zuhaitzak eta anitz lur eder.
Ikusi ditudan herrietan, hango haur guztiek
nawateraz egiten dute lan, jolas eta hitz.
Egun on, eguzki horia! Sar zaitetz nire herrian!
Argitu itzazu nire eta adiskideen bihotzak!)

Lehen aipatu denez, 2003 urtean, proiektu berri bat abiarazi zuen San Salvadorko Universidad Don Bosco delakoak —El Salvadorko gobernuaren menpe dagoen *Consejo Nacional para la Cultura y el Arte* edo Concultura izeneko erakunde ofizialaren laguntzarekin— El Salvadorko mendebaldeko zenbait eskolatan asignatura moduan nawatera irakasteko helburuarekin. Nortasun etniko eta linguistikoari buruzko kontzientzia lantzea eta oinarrizko komunikazio gaitasun maila baten lorpena jarri genituen programaren helburu pedagogiko orokor bezala.

Bere osotasunean garatuta dagoenean, eskola-proiektu horrek Lehen Hezkuntzako bost maila jasoko ditu (lehen maila ez beste guztiak), astean hiru orduz gutxienez nawateraren irakaskuntza eskolaren curriculum orokorrean barneratuz. Programan sartzen den ikastetxe bakoitzeko zenbait maisu-maistrak irakatsi beharko dute gai berria, horretarako prestakuntza berezia eta material didaktikoak jaso ondoren. Proiektuaren zeregin nagusiak programa osoaren garapena, mailakako testuen sorketa eta irakasleen prestakuntza dira. Eskualdeko hezkuntza ordezkariak proposamena informalki ontzat eman arren baliabide propiorik oraingoz eskaini ez duenez, partizipazioa eskola bakoitzaren zuzendaritzaren oniritzian eta irakasleen interesez eta motibazioan oinarritzen da.

Proiektuaren lehen urteko helburuen artean, hiru prestaketa-arlo proposatu ziren: linguistikoa, metodologikoa eta antolamenduzkoa. Lan linguistikoa geroxeago komentatuko dut, Hizkuntza Mintegiari buruzko atalean. Maila metodologikoan, berriz, ikas-helburu komunikatiboak aztertzeari lotu gintzaizkion urratsez urrats, edukiak zehazteko eta mailakatzeko ohiko irizpide desberdinak aintzat hartuz: komunikazio egoerak, gertaerak eta gaiak, gero funtzioak, nozioak eta azkenik hizkuntz formak, curriculum oso bat zehaztu eta programatu arte.

Bestalde, sortuko ziren testuliburuaren diseinu eta ekoizpen kontuak aztertu ziren. Maila bakoitzarentzat ikaslearen liburu bat, ariketa-koaderno bat eta irakaslearentzako gidaliburua egongo direla erabaki zen. Liburu sail osoaren izena *Ne Nawat, Tutaketzalis* da ('Nawatera, Gure Hizkunt-

za'; hemendik aurrera *NNT*). Maila bakoitza hamar unitatetan banatuko da, eta unitate bakoitza zenbait ikasgaitan. Unitate prototipo bat entseatu zen.

Lanaren antolamendua zen hirugarren prestatze-arloa. Hasieran proiektu osoa nire ardurapean gelditu zen eta ez nuen laguntzailerik. Talde bezala lan egin beharko zela garbi ikusiz, bat osatzeko gauza ziren pertsonen bila abiatu nintzen. Bereziki aipatu behar ditut lehen egunean aurkeztu zitzaizkidan bi pipil nawateradun, Santo Domingo de Guzman (edo *Witzapan*) herrikoak: Genaro Ramírez jauna eta Paula López andrea; eta San Salvadorko medikuntza ikasle gazte bat, Werner Hernández, ni iritsi aurretik bere zaletasuna eta ekimena zirela medio nawateraz ederki mintzatzen ikasitakoa, don Genaroren eskutik. Beraiek eta beste lankide zintzo batzuk gabe, nire lana ezi-nezkoa izango zen.

Pipilen ikuspegitik proiektu hau kanpotik bideratua izatea okerreko pauso bat, funtsezko akats bat edo gutxienez hasiera susmagarri bat zela pentsa liteke. Hala ere, gogora gaitezen pipilen egungo egoera zein den, beraiek ez baitute ez azpiegiturarik, ez prestaketarik (oso gutxi daude alfabetatuak), ez eta esperientziarik ere beren kabuz horrelako ekimen baten lehen pausoak eman ahal izateko. Horrenbestez, eskola-programa honen luzarorako arrakastarako bereziki garrantzitsua da gizarte pipilarengana hurbiltzea, berarekin adostea, eta ahalik eta pipil gehienek parte hartzea. Indigenen artean zenbait ahots kritiko entzun badira ere, gehiengoaren jarrera baikorra izan da, ez baitute beren nortasunaren azken arrastoa galdu nahi, eta eskertzen baitute laguntzeko ahalegina.

Lehen urte horretan *NNT*ko lehen ikasle-liburua, behin-behineko bertsio batean behintzat, idatzi eta diseinatu zen, helburuak, testuak, elementu grafikoak, formatua eta guzti; falta zen inprimatzea. Testuen inprimaketa unibertsitatearen eta gobernuaren eskuetan gelditzen zen.

Pipil eskualdeko zenbait ikastetxerekin harremanetan jarri ginen eta berauen zuzendariei programa aurkeztera joan ginen. Haietako batzuek hurrengo urtean piloto-eskola gisa programan sartzea onartu zuten. Azaroan eta

abenduan (opor garaia da hango eskoletan) piloto-eskoletako nawatera irakasleentzako prestakuntza ikastaro trinko bat eman genuen Izalcon. Ikastaro honen helburuak nawatera ikastea, irakasteko metodo eta teknikak lantzea, eta nawatera irakasle bihurtzeko prestatzea ziren.

2004ko urtarrilean, beraz, eskola-programa berria martxan jarri zen hiru eskolatan, nahiz eta liburuek inprimatu gabe segitu. Liburuen argitalpenaren erantzukizuna zuten bi erakundeak promesaz promesa eta aitzakiaz aitzakia ibili ziren, baina urte osoan liburuak ez ziren inprimatu. Etsita, lantaldeak berak lehen mailako hiru liburuen (ikasle-liburua, koaderno eta gida didaktikoa) bana-ko ale batzuk artesanalki ekoiztu zituen, gure sakelatik gastuak ordainduz, eta horien ale bana eman genion eskoletako irakasle bakoitzari, emandako materiala ahal zuten moduan erabiltzeko eskatuz soluzio hobea bat lortu arte. Kezkatuta agertu arren, ez ziren desanimatu. Aitzitik, egindako ahaleginak eskertu zizkiguten, eta animo berriak eman zizkiguten lanean jarraitzeko.

Nik hala eskatuta, proiektuak urtarril hartan egoitza bat lortu zuen Izalco herrian, eta proiektuak bi laguntzaile berrirekin estreinatu zuen urtea. Cecilia de Méndez nawatzale *izalqueña* da, eskola andereño ohia eta duela hamabost urteko *erreskate proiektu* ofizial hartako parte-hartzaile eskarmentuduna. Carlos Cortez gazte pipil bat da, nawatera bere amona zaharraren ezpainetatik ikasi duena Santo Domingo de Guzman herrian. Izalcoko bulegoa zabaltean *Tajkwiluyan ipal ne Taketzalis* edo TIT ('Hizkuntzaren Bulegoa', hain zuzen) deitzea erabaki genuen.

2004 urtean zehar beste aurrerapauso batzuk burutu ziren: NNT1eko material guztiak sortu genituen; hurrengo urteari begira NNT2ko programazioa eta materialak sortzeko prozesua garatu zen; 2005 ikasturterako ikastetxe berriak erreklutatu genituen; eta 2004aren bukaeran, irakasleentzako prestaketa ikastaroaren bigarren edizioa antolatu eta burutu genuen.

TIT antolatu bezain laster, ordea, azken orduan jakin genuen ez unibertsitateak ez Conculturak ez zituela «oraingoz» bulegoko laguntzaile horiek kontratatuko. Bulegoaren

funtzionamendurako behar ziren material eta ekipoak ere (adibidez, idazmahaiak eta gainerako bulego-altzariak, papera eta bulegoko beste lanabes arruntak, ordenagailuak, inprimagailu bat eta gainerako osagarriak...) ez ziren bidali.

Aipatutako bi laguntzaileek boluntario gisa lanean jarraitzeko erabaki goraipagarria hartu zuten. Baldintza gogor horietan urtebetez lanean jardun ondoren, Gabon bezperan Don Bosco Unibertsitateak 2005aren hasieran (hurrengo astean alegia) proiektuaren oraindainoko koordinatzailea, neu alegia, proiektutik kanporatzeko erabakia jakinarazi zigun, esanez proiektua «bazebilela ondo» eta hemendik aurrera nire lankidetzaren beharrik izango ez zuela. Albiste jakitean TITeko boluntarioek proiektutik dimititu zuten.

IRIN: hegalak zabaltzen

Ne inan ne tutut achtu kitakwaltia. Wan kwak kita ka ne tutuchin welia patani, kunij kichiwa ka kiselia mayan, pal pewa patani. Ka su te kichiwa kiunij, ne tutuchin te keman patani, maya kichia ne takwal tik ishumul. (Genaro Ramírez, *Naja Ni Genaro*, IRIN, 2004)

(Txoriaren amak lehendabizi elikatu egiten du. Eta ikusten duenean txoritxoak hegan egin dezakeela, orduan gosea jasanarazten dio, hegan egiten has dadin. Horrela egiten ez badu, txoritxoak ez baitu hegan egiten inoiz, gelditzen da janaria - ren zain bere habian, besterik ez.)

Talde gisa batzuk nawateraren alde lanean hasi ginetik, jadanik azalduriko filosofiaren ildotik berreskurapen prozesuari buruz, eskola-proiektuarekin batera beste hainbat jarduerari ekin genien, erronka gizarteratu eta gizarte-ko elementu egokiak gugana erakartzeko asmoz. Hain zuzen, 2003ko otsailean, eskola-proiektu berria plazaratzeko garaian, nawateraren berreskurapenari buruzko bi eguneko mintegi bat antolatu genuen Genaro, Werner eta hirurok, Sonsonate (*Sentzumat*) eta Santo Domingo (*Witzapan*) herrietan ospatu zena. Horrek geure burua ezagutarazten eta harreman sare bat zabaltzen lagundu zigun.

Ekainean Werner eta biok nawaterari buruzko ikastaro teoriko-praktiko labur bat eskaini genuen unibertsitatearen barnean. Zenbait ikasle, irakasle eta bestelako jendez gainera, bost pipil «bekadunek» astero beren herri eta herrixketatik bizpahiru orduko bidaia nekagarria egiten zuten klaseetara etortzeko. Nawaterari buruzko informazioa zabaltzeko eta giro akademikoetan interes apur bat suspertzeaz gain, esperientzia hori bi zentzu garrantzitsutan baliotsua izan zen: nawatzaleen harreman sarea lantzeko, eta antolatzaileok nawateraren irakaskuntzan lehen saiotxo bat bezala.

2003ko irailaren 27an zenbait lagun bildu ginen Santo Domingo de Guzmango kultur etxean, nawateraren berreskurapenerako estrategiak aztertzeko beste mintegi baterako deialdi bati erantzunez. Bertan elkarte bat sortzea erabaki genuen: *Iniciativa Para la Recuperación del Idioma Náhuat* (IRIN). Elkarte berriarentzat proposatu ziren estrategiak hauexek ziren: nawateraren alde orain egiten edo etorkizunean egingo ziren ekimen, proiektu, ekintza edo programa guztiak ezagutzea eta koordinatzen laguntzea; ekintza berriak proposatzea, bultzatzea eta laguntzea; eta asmo horiek sustatzeko laguntzak eskatzea eta gestionatzea. Landu beharreko zenbait eremu nagusi identifikatu ziren, hala nola: hizkuntzaren dokumentazioa eta kodifikazioa; testu didaktikoen sorketa; irakaskuntza; koordinaketa eta zabalkuntza; eta nawaterazko testuen sorketa eta argitalpena.

Handik hilabete gutxira, urte berrian, ustekabean harrapatu gintuen eskola-proiektuaren krisialdi larri haren ezusteko ondorio bat IRIN garatzeari lehentasuna emateko erabakia izan zen. Batzuen utzikeriagatik proiektu osoa kolokan jarrita ikusten genuelarik, bai eskola-proiektua, bai TIT eta bai nawateraren berreskurapenerako beste ekinbide guztiak nola edo hala sustatzeko beste moduak jorratzea erabaki genuen. Eskola-proiektuaren jabegoa Don Bosco Unibertsitatean zela zalantzan jarri gabe, geure borondatez eta ahaleginez proiektu horren onurarako eskainiko genituen laguntza eta baliabideak IRINen ize-nean emanak izango ziren hortik aurrera. Inongo ordain-saririk jasotzen ez zuten TITeko lankideak, hortaz, IRINGo

boluntariotzat geneuzkan. Aldi berean, eskola-proiektuaz gainera nawateraren berreskurapenaren aldeko beste zenbait programa eta ekintza ere bultzatzeaz arduratuko zen IRIN, bere ikuspegi zabalagoak eskatzen duenez.

Geure artean fase berria *operación alitas* kode-izenarekin bataiatu genuen, nawatzaleok hegan egiten ikasteko ordua iritsia baitzen! Batzarrean, IRINen zuzendaritza batzordea berregitea erabaki zen. Aho batez Genaro Ramírez hiztuna eta idazlea lehendakari bozkatu genuen, bi nawatera irakasle, Raúl Tula eta Sandra Orellana de Caridad, lehendakariorde, eta TITeko Cecilia de Méndez idazkari. Webgune bat lehenbailehen sortzea erabaki zen, nazioartean nawateraren egoeraz, gure lanaz eta pasatzen ari ginen estutasunaz jakinarazteko (www.compapp.dcu.ie/~mward/irin/index.htm).

Geroztik IRINen bazkidetzak handitzen jarraitu zuen eta TITeko boluntario taldea hazi egin zen. 2004ko uztailan Rubén Violante, Estatu Batuetan bizi izandako salvadortar jubilatatu bat, laguntzaile talde iraunkorrean sartu zen. Irailean, beste kide baliotsu bat IRINen bultzatzaile gisa elkartu zitzaigun: Nardi Gómez gasteiztarra.

IRINek asanblada irekiak aldiari behin deitzen ditu, era guztietako lagunak nawateraren kausara hurbilaraziz, Izalcoko alkate jaunak udaletxeko patioa biltoki gisa erabiltzen uzten digula. Bileretara datozen hiztun nawateradunei autobusaren gastuak ordaintzeko politika du IRINek, bere fondo eskasek uzten dioten neurrian behintzat.

Gero eta garbiago ikusi dira IRIN Gobernu Kanpoko Erakunde (GKE) gisa legalki erroldatzeak legezkoak diren abantailak. Estrategia hori ontzat eman da IRINen batzar orokorrean, eta honek batzorde berezi bat izendatu du zenbait abokaturen elkartasunezko aholkularitzarekin legalizazio prozesua aurreratzeko.

IRINen bi bultzatzailek Euskal Herriarekiko harreman sakonak ditugunez, Euskal Herriko elkartasun erakunde bat sortzeko proposamena aztertzen hasi gara aurren. *Kia Welii!* ('Baietz Ahal Dela!') izena eman nahi genioke. Hasieran honen helburuak IRINen eta nawateraren kausaren aldeko edozein eratako laguntza eskaintzea eta euskaldu-

nei egoeraren berri ematea lirateke. Agian geroxeago *Kia Welil*-ren operazio esparrua heda liteke arrisku larriar aurkitzen diren beste zenbait hizkuntzaren berreskurapen ekimenetarako ere laguntza eskainiz.

Nawateraren Hizkuntza Mintegia: dokumentatzea, kodifikatzea eta didaktizatzea

Tik ne amat nemi salijtuk ne tay ina ne tuten. Su te nemiskia tawawasujtuk tik ne amat, muchi tay techilwiat tikelkawat. (Genaro Ramírez)

(Paperean dago itsatsita ahoak esaten duena. Paperean idatzita egon ezik, esaten diguten guztia ahanzi egiten zaigu.)

Zilegi dateke galdetzea ea herri batek orain arte ahoz bakarrik erabili duen hizkera idatzizko hizkuntza bihurtzea beti komeni ote den. Konparazio baterako, gogora dezagun duela ez hainbeste denbora ezagutu genuen eztabaida sutsua euskararen estandarizazioaren alde eta kontra. Ez naiz gauza, ni, problematika hau ikuspegi *etniko* eta *etiko* o rotatik garatzeko, baina arriskuan dagoen hizkuntza baten berreskurapenerako idazkera tresna boteretsu bat izan daitekeela denok dakigu.

Hogeigarren mendeko zenbait ikertzailek nawateraren dokumentazioaren lehen oinarriak ezarri zituzten, hala nola (besteak beste) Lyle Campbell hizkuntzalariak orain dela hogeita hamar urte idatzitako hiztegi bikaina, ohar gramatikalak eta guzti, Leonhard Schultze ikerlariak berrogeita hamar urte lehenago Izalcon bildutako testu sorta baliotsua (hain baliagarria ez den gramatika saio batekin), eta Monica Ward informatikariak berriki sortutako nawateraren ikastaro elektronikoa, jatorrizko hiztunen ahotsak erabiliz. Baina egindakoa ez da nahikoa berreskurapenak suposatzen dituen eginkizun guztiei modu zuzen eta serioan ekiteko: testuliburuak sortzeko, esate baterako.

Baliabide guztiotan oinarriturik, eta beharrezko eza-guerak zituzten pertsoneri laguntza eskatuz (bereziki Werner

Hernández nawatzaleari eta Genaro Ramírez eta Paula López jatorrizko hiztunei), nawatera ikertzeari ekin nion, beraz, 2003tik aurrera. 2004an behin-behineko ikerketa programa orokor bat eratzea proposatu nuen, antolamendu-egitura bezala Nawateraren Hizkuntza Mintegia delakoa sortuz. Handik hilabete batzuetara, IRIN sortzean, Hizkuntza Mintegia haren babespean kokatzea proposatu nuen.

Berreskurapenaren testuinguruan, hizkuntza lanak hiru arlo kontzeptualetan multzoka ditzakegu, hots: dokumentazioa, kodifikazioa eta didaktizazioa.

- *Dokumentazio* sailean, hizkuntzaren izaerari (fonologia, morfologia, sintaxia, lexikoa...) eta ahozko zein idatzizko testuei buruzko ezagupenak eskuratu, bildu eta aztertzeo jarduerak sartzen dira. Lan mota honi hizkuntzalariek *deskribatzailea* deituko liokete.

- *Kodifikazioa* esatean, berriz, hizkuntzaren dokumentaziorako, didaktizaziorako eta erabilpenerako *erabaki* daitezkeen konbentzioak, sailkapenak eta terminoak finkatu edo proposatzeko ahaleginak ditut gogoan: adibidez, ortografia eta paradigma morfologiko estandarren proposamenak, edota hizkuntzaren eskema gramatikal orokorra lantzea, oinarriko kategoriak etiketatuz. Horrelako lanei *preskribatzaileak* dei dakieke, zentzu zabal batean behintzat.

- *Didaktizazioa*, aurreko bi multzoetako ezagupen eta proposamenak «paketatu» eta hizkuntzaren ikaste edo irakaste prozesuari egokitzea litzateke. Tradizionalki horrelako lana *hizkuntzalaritza aplikatu* gisa ulertzen da.

Kodifikazioaren arloan, ortografia *batu* bat finkatzea da premiazko lehen ataza, noski. Dakigunez, arlo honetan arreta handia komeni da alferrikako polemikak eta jarrerak ezkorak ahal den neurrian saihesteko. Bestalde, erabakiek hizkuntzaren eta iturrien ezaguera sakonean oinarritu beharko lukete.

Nawatera orain arte oso gutxi idatzi bada ere, ditugun aukerarietan lau joera nagusi bereiz daitezke. El Salvadorren bertan, gaur arte nawatera idazteko erabili den estrategiarik ezagunena *gatzelania izango balitz bezala* idaztea izan da. Horrelako grafia *espainolzalea* trakets samarra da: araukoratzena falta zaio eta nahasketa ugari sor ditzake.

Nawaterazko ortografia sistemen arteko konparaketa

<i>Espainolzalea</i>	<i>Prefonemikoa</i>	<i>Fonemikoa</i>	<i>Praktikoa</i>	<i>IRIN</i>
s, z, c	s	s	s	s
ts, tz	ts	z	ts	tz
sh	š	x	x	sh
ch	č	c	ch	ch
j	x	h	h, j	j
hu, gu, gü, u	u	w	w	w
cu	ku	q	kw	kw
c, qu, g, gu, k	k, g	k	k	k

Schultze alemaniarrek jasotako testu bilduman erabiltako sistema, berriz, *prefonemikoa* dei genezake (Campbellék bezala): transkribapen fonetiko huts bat zen.

Pedro Geoffroy Rivasek duela mende erdi bat proposatutako sistema *fonemikoa*, berrikiago Jorge Lemusek berea egin duen berbera, ikuspegi zientifiko hertsu batetik egokia litzateke, fonema bakoitzari letra desberdin bat baitagokio. Zoritzarrez, ia inork ez du gustukoa: tradizioan oinarriak ez izateaz gainera, herriak ezagutzen duen t r a d i z i o bakarra ren ondoan, espainolaren idazkeratik abiatutik alegia, arrotz edo zaila egiten baita.

Azkenik, hor daude erdibide bat bilatu eta ortografia *praktiko* bat sortzeko zenbait saio (Campbellena, kasu).

«Ortografías y propuestas» izeneko txosten batean, nawateraren ortografia hemendik aurrera finkatzeko proposamen bat plazaratu nuen, arazoak banaka aztertuz, argudioak azalduz eta aukerak konparatuz. Txostena nirekin aztertu ondoren, Werner Hernándezek Genaro Ramírezi eraman zion, jatorrizko hiztun *idazle* bakarra bera baita. Haiek elkarrekin aztertu ondoren, Don Genarok horko irizpide gehienak onartu zituen. Zenbait puntu xehetan, kontrako iritzia agertu zituen (adibidez, *h*-aren erabilpenaren orde *j* defendatu zuen, eta *sh* nahiago zuen *x* baino). Negoziazio prozesu hori dokumentatzen duen txosten bilduma bat prestatu nuen, azkenik, *Aspectos de la codificación ortográfica* izenburuarekin.

Dokumentazioaren eremuan, premiazkotzat daukagun lan arlo bat bizirik dauden hiztunak bilatzea eta beraien laguntzaz datuak, testuak eta era guztietako ezagu-

penak jasotzea litzateke. Ahalegin pertsonal batzuekin kontatu ahal izan dugu zentzu honetan, Werner Hernándezen ekarpena berriro bereziki aipatu behar delarik. Zoritxarrez lan mota hau sistematikokiago burutzeko behar genituzkeen baliabideak ez dira lortu oraindik, baina batzuen laguntzarekin horrelako proiektu bat laster martxan jarriko dela espero dugu.

Beste proiektu baliagarri bat, dokumentazioaren barnean, eta metodologikoki oso gomendagarria, testuen corpusaren sorketa izan da. Dauden testuak ortografia desberdinetan idatzita daudenez, transkribatzerakoan grafiak batzea erabaki zen.

Hiru lan arloak, beraz —dokumentazioa, kodifikazioa, didaktizazioa— guztiz beharrezkoak dira eta elkar osatuz joan behar dute, adibide konkretu batekin erakutsiko dudanez. Nawaterazko aditz guztien sailkapen morfologiko bat egiteko, lehenaldiaren atzizkiak oinarritzat hartzea proposatu da, alomorfia edo forma-altemantziarik nabarmenena horietan gertatzen denez. Modu horretan lau aditz-klase nagusi lortzen dira, eta zenbakien bidez bereizten ditut. Beraz, *dokumentazioan* oinarritutako datuez baliatuz, aditz sistemaren *kodifikazio* bat adosteko proposamena egin da.

Aditzen sailkapen morfologikoa

Klasea	Ezaugarria	ADIBIDEAK:		
		Orainaldia	Lehenaldia	
I	-ki	-chiwa	-chiw-ki	'egin'
II	-k	-tuka	-tuka-k	'lurperatu, erein'
III	Ø	-tajtani	-tajtan	'eskatu'
IV	-j	-miktia	-mikti-j	'hil' (iragankorra)

Kodifikazio hori aplikatuz *didaktizazio* fasera igaro gaitzke. *Shimumacht* Nawat izeneko helduentzako nawaterazko metodoan, kasu, lehenaldia hirugarren mailan aurkezten da, baina maila horretan bakarrik irakasten dira I, II eta IV klaseak, III klasea eta zenbait aditz irregular edo berezi beste maila baterako utziz, nawateraren corpusari eta Campbellenen hiztegiari esker bai baitakigu aditz gutxi daudela III klasean (dirudienez, gero eta gutxiago);

gainera, klase honetako aditz batzuk beste klase bateko atzizkiekin erabiltzeko aukera dagoela.

Helduen nawateraduntzea

— Taika te metzmachtij Nawat munoya?

— Ika yaja mikik kwak naja nichikitik katka. Niknekiskia nimumachtia Nawat pero te niwelik.

— Su tikneki, niweli nimetzmachtia!

— Nikneki! Keman tiwelit tipewat?

(Alan R. King, *Shimumachtia Nawat 3*, 2004)

(— Zure amonak zergatik ez zizun nawatera irakatsi?)

— Ni txikia nintzanean hil zelako. Nawatera ikasi nahi nu - ke, baina ezin izan dut.

— Nahi baduzu, irakats diezazuket!

— Nahi dut! Noiz has gaitezke?)

Eztabaida bat sortu zen, nawaterazko eskola-proiektua- ren proposamenari buruz 2002ko abenduan egin zen lehen bileran, berreskurapen prozesuan pertsona helduek duten paperaren inguruan. Tesi baten arabera, aiton-amonak eta haunak dira gakoak hizkuntza «biziberritzeko». Umeek txi- kitatik nawatera ikasten badute, oraindik bizirik dauden nawateradun zaharrekin mintzatu ahalko dira. Horrela ka- tea ez omen da hautsiko, eta gizaldi nawateradun berri bat sortuko omen da, hizkuntzaren iraupena ziurtatuz.

Hauren eta aiton-amonen garrantzia ukatu gabe, ere- du honek funtsezko elementu bat uzten du ekuaziotik kanpo: helduen gizaldia (gurasoena esan nahi baita). Bat- zuek talde hori galdutako gizaldizat jotzen dute, baina ene iritziz errealitatea bestelakoa da. Hizkuntzaren berres- kurapena gizarte mailako prozesu bat izaki, gizartean era- gileak diren pertsonen papera funtsezkoa da, haiek baitira lan egin dezaketenak, egitura eta ekimen sozial berriak sor- ditzaketenak, ideologiza daitezkeenak eta asmo berrien al- de aktiboki borroka dezaketenak, haurrei irakats diezaieke- tenak eta haurrek eredutzat hartu ohi dituztenak.

TITek bere ateak ireki zituenetik, helduentzako nawa- tera ikastaroak antolatzekeo eskari ugari heldu zaizkigu, batez ere eskualde pipileko herrietako tokian tokiko era-

kundeetatik eta bertako talde indigenetatik. Oraindik ego-kiro askatu ez dugun korapilo bat, aldiz, izan da dagoen eskari horri nolako erantzuna eman, maneiatu ditugun baliabide eskasekin; zeren borondate guztiarekin ere, herri herri helduentzako nawatera ikastaroak antolatzeak, nahi eta nahi ez, baliabideak eta/edo antolamenduzko estrategia bereziak eskatzen baititu.

Beraz, *Tejemet Nusan* ('Guk Ere Bai') izenarekin ekimen-talde beregain bat sortzea erabaki zen helduen *nawateraduntzearen* erronkari aurre egiteko neurriak aztertze eta bultzatzeko. Hasieran bi jarduera mota nagusi azertu ziren: tokian tokiko ikastaroen antolaketa eta helduentzako material didaktikoen sorketa.

Pipilei eman beharko litzaieke lehentasuna ikastaroen eskaintzan. Haatik, haiek, beren egoera ekonomikoa dela kausa, ezingo dute diru asko ordaindu klaseengatik. Gainera, ezingo dira batetik bestera asko ibili, garraioa garestia egiten zaielako. Hortaz, inolako laguntzarik gabe, zaila izango zaigu ikastaroetarako eskaria betetzea, lokalak, materialek eta irakaslearen denborak (eta akaso garraioak) suposatzen duten gastuengatik.

Haatik, buruhausterik handiena ez da hori, baizik eta behar den kopuruan behar bezala prestatutako irakasleak lortzea. Arazo hori konpontzeko bide bakarra prestatutako programa baten bitartez irakasle berriak sortzea litzateke. Hortaz, ikuspegi zabala jasotzen duen egitasmo bat martxan jarri beharko litzateke.

Nawatera plazara!

Nawatera *bizirik* nahi dugu, ez *salbaturik*, museoko bitrina atzean gordea izateko. (Genaro Ramírez, nawaterari buruzko ikastaroari eskainitako hitzaldian, 2003an)

Duela gutxi arte ez zegoen ia inolako nawaterari buruzko argitalpenik salgai, baina bagenekien helduentzako material batentzako eskaria bazegoela. Beraz, 2004an material berriak idatzi eta banatzeari ekin genion. Lehen saioa *Shimumachti Nawat 1* (Ikasi Nawatera 1) izan zen. *Metodo*

single eta zuzen bat da, irakurtzen dakien irakurle batek erabil dezakeen modukoa nawategi batean, prestaketa ikastaro batean, irakasle partikular batekin zein bakarka. Liburu artsanalki ekoiztua eta prezio apalekoa da, orrialde kopurua mugatzeari esker: *Shimumachti Nawat 1ek* berrogei orrialde bakarrik ditu.

Mota honetako argitalpen gehiago atereaz joan gara. *Shimumachti Nawat* saileko hiru liburuki atera ziren 2004an. Hauetaz gainera, nawateraren oinarritzko gramatika laburpen bat (*Gramática elemental del náhuat*) eta nawateraz maizenik erabiltzen diren hitzen zerrenda bat (*Conozcamos el náhuat*) idatzi ditut eta jarri ditugu salgai, denak dolar gutxiren truk.

Hizkuntza ikasteko liburuetatik aparte, nawaterazko *irakurgai* batzuk egotea beharrezkotzat jotzen da. Nawaterazko irakurgai berriak lortzeko bi bide probetxagarri daude, jatorrizko sorketa eta itzulpenak.

Ne Nawat Yultuk ('Nawatera Bizirik') izeneko liburu sailean, jatorrizko hitzun batzuen idazkiak edo kontaerak jasoko dira. Sail honetako lehen saioa Genaro Ramírezek idatzitako zenbait testuz osatu dugu (Genaro Ramírez, *Naja Ni Genaro* ('Yo soy Genaro'), IRIN, 2004). Egilearen baimenarekin jatorriz erabilitako ortografia espainolzaldea birmoldatu dugu. Liburu formatu hirueledunean aurkeztu dugu: lehenengo, nawateraz, eta ondoko orrialdean, eta letra txikiagoan, gaztelaniaz eta ingelesez.

Amatal izeneko sailean, berriz, nawaterara itzulitako testuak eskainiko dira. Lehen argitalpena *Genesis*-ren itzulpena izan da. Ildo kulturantz berari jarraituz, beste liburu batzuk literatura unibertsaletik har litezke, edo agian maiatzen zein azteken literaturatik, esate baterako.

Azken gogoetak

Panu sujsul tunal wan nimuchiwiwi chulet,
 kunij tea aka nechneki kwak nikukuya, maya nukniwan,
 kenhayuk nechnekit pero ajsi keman tea aka nechneki,
 [nan nukniwan,
 ajsi se tunal ka naja nimiki,

kunij nan nusiwaw nan nupilawan nechnekit,
 yawit nechmimat ken kimimat ne kupajsul tik ne
 [kupajsultal,
 maya taja, Tunan Tal, ashta kwak timikit titechneki
 ka kunij tiktapua mumajmajkul pal titechnamiki.
 (Genaro Ramírez, *Naja Ni Genaro*, IRIN, 2004)
 (Egunak pasatzeaz aguretu naiz;
 eritzean, anai-arrebak salbu inork ez nau nahi;
 maite naute oraindik baina inork, ezta etxekeok ere, maite ez
 [nauen unea heldu da,
 hiltzen naizen eguna iristen da,
 orduan ez naute nahi ez emazteak ez seme-alabek,
 kanporatuko naute hondarrak zakarretara jaurtikitzen
 [dituzten bezala.
 Bakarrik zuk, Ama Lur, hiltzen garenean ere nahi gaituzu
 orduan besoak irekitzen baitituzu gu besarkatzeko.)

Ameriketako indigenen hizkuntzen esparruan, akademikoei *biziberitzapen* (*revitalization*) hitza erabiltzea gus-tatzen zaie. Nik *berreskurapen* terminoa, euskararen dis-ku-rtsotik mailegatua, nahiago dut hainbat arrazoiengatik.

Berreskuratzea *galtze* prozesu bati ematen zaion buelta eta erantzuna da. Bestalde, *berreskuratu* aditzak, iragankorra den aldetik, eragile konkretu bat inplikatzan du nahitaez, hizkuntzaren berreskurapenaren protagonista hizkuntza horren jabea den herria dela agerian utziz.

Hizkuntza berreskurapena epe luzerako eta gizarte osoan eragiten duen prozesu zabala da. Prozesu hori hain zabala izanik, ez du izango bukaera zehatz bat eta ez da definitu behar ekintza edo helburu mugatu baten terminoetan, hainbat ikuspegi desberdin biltzen baititu bere baitan.

Beraz, ez zait egokia iruditzen, ez zilegi, hizkuntza baten berreskurapena *proiektutzat* hartzea. Bestalde esan beharrik ez dago pipila ez den (eta herri pipilaren izenean zuzenean mintzatzen ez den) erakunde bat ezin dela izan nawateraren berreskurapenaren ekimen osoaren jabea.

Zoritzarez, pipil gizartearen barruan baldintza ego-kiak ez dira eman, orain arte behintzat, *elite aitzindari* ba-ten sorkuntza ahalbidetzeko: modu eraginkor batean hiz- kuntzaren berreskurapenaren gaia (besteak beste) mahai gainean jartzeko kapaz den elite bat, alegia.

Inguruko indigena gehienak bezala, sozioekonomi-
koki arras zapalduta egoteagatik ezinean itota dago he-
rria. Hain ikaragarri azpiratutako giza-talde batek bere bu-
rua altxatu ahal izan dezan, ez da aski zenbait *eskubide* teo-
rian aitortzea. Herriak bere egoera latza aldatzeko, berez-
ko eskubideez benetan baliatzeko behar diren tresnak
edukitzeko eskubidea ere badu. Hizkuntzen berreskurape-
naren eredu edo paradigma eraginkor bat horrelako tres-
na bat izan daitekeelakoan nago.

(Inork IRINGo adiskideekin harremanetan jarri nahiko
balu, helbide hauetako batera idatz dezake: *alanrking@ya-
hoo.com*, *nardinaiz@hotmail.com*, *ceciliademendez@yahoo.es*
edo *irin_intemational@yahoo.es*).

an se mes wetzki ne achtu at
nujme kan tinejnemit timunamikit wan kwajkwawit
[tentuk tentuk wan ijswat selek
nunan, ninemi nin pal nitakwika ishpan muish
nunan, ninemi nin pal nitakwika tik mutakakilis...
(Paula López, *An se mes* abestia)
(*gaur hilabete erori zen lehenengo ura*
nonahi gabiltzalarik topatzen ditugun zuhaitzak osto hezez
[*bete-beterik daude*
ama, hemen nago kantatzeko zure begien aurrean
ama, hemen nago kantatzeko zure belarrian...)]